

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

решении многих проблем социальной практики. Поэтому обращение к теоретическому наследию таких учёных очень важно в контексте построения Нового Справедливого Казахстана.

Список использованных источников

1. Хомский, Н. (1967). The Responsibility of Intellectuals. The New York Review of Books, 8(3). <https://www.nybooks.com/articles/1967/02/23/a-special-supplement-the-responsibility-of-intelle/>
2. Хомский, Ноам. Неолиберализм и глобальные порядки. Москва: Издательство "Весь Мир", 2002. 365 с.
3. Chomsky, N. (2016). Requiem for the American Dream: The 10 principles of concentration of wealth & power. Seven Stories Press.
4. Хомский Н. Несправедливый мир: неравенство, глобализация и сила США / Пер. с англ. - М.: Алгоритм, 2016. - 19 с.
5. Хомский Н. Справедливость и мир: политические перспективы для XXI века / Пер. с англ. - М.: Алгоритм, 2014. - 113 с.
6. On Anarchism (2013): Хомский, Ноам. On Anarchism. The New Press, 2013.
7. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media (1988): Хомский, НоамиЭдвардС. Герман. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. Pantheon Books, 1988.
8. Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies (1989): Хомский, Ноам. Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies. South End Press, 1989.
9. Хомский, Н. (2015). "Критика неолиберализма и борьба за демократию" [Critique of Neoliberalism and Struggle for Democracy]. Отечественные записки, № 1, с. 10-27.

УДК02.15.51

ҚАЗАҚ ШЕЖІРЕЛЕРІНДЕГІ ТҰЛҒАЛАР БЕЙНЕСІ

Талғатқызы Диана

diana_310701@mail.ru

«Философия және әдеп» ББ 1курс магистранты,
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі—Шамахай С.

Қазақ, қырғыз, башқұрт, татар, өзбек сияқты түркі халықтарының арасында сабақтастық, тарих және туыстық байланыстар туралы мәліметтер жинақталған еңбек «шежіре» деп аталады. Ол тарихи, этнографиялық және антропологиялық ақпарат көзі қызметін атқарады. Қарапайым тілмен айтқанда, шежіреде ру (қазақ тілінен аударғанда «тайпа, ру») және жеке тұлғалар өміріндегі маңызды оқиғалар баяндалады. Шежіре түркілердің «ұжымдық жады» және тарихи фольклор. Көбінесе ата тегінің тіке аталық тізбегіндегі тізбесі бар білім ауызша, кейде жазбаша тіл болғанның өзінде поэтикалық түрде беріліп отырды [1].

Түрік өркениетінің текті де терең тамырлы тарихы мен төлтума мәдениетінің биік парасат үдесінен терең таразылаудың оын кейінгі ұрпақтың сана – сезіміне сіңірудің олардың бойына ешкімнен кем түспейтін тарихының барына, яғни кемел келешегінің барына деген сенімді дарытудың, сол арқылы отаншылдық сезімін тәрбилеудің біз үшін маңызы да, мәні де ерекше деп атам көрсетуге болады. Орталық Азияны мекен еткен көшпелі түркі халықтары сан ғасырлар бойы өмір сүру барысында әлем кеңістігін танып, уақыт туралы түсінік қалыптастыруда ортақ үлгілер жасаған. Олар үшін шежіре – әлемді тану, әлемдегі орнын табу, ұлттық болмысын анықтау әдіс – тәсілі.

«Шежіре» сөзі түркі, монғол сөзінен шыққан және көптеген халықтарға ортақ көне ұғым. Қазақ ойшылы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шежіре туралы мына бір сөзіне назар аударсақ болады: «Біздің бұл қазақта тасқа таңба баскандай анық шежіре жоқ. Естігенін ұмытпайтұғын құлағының тесігі бар, кеудесінің есігі бар, ұқпа құлақ жандар болған. Сондай жандардың айтуымен кеудесі хат, естігені, көргені жад болған қариялар кейінгіге ауыздан – ауыз алып айтумен үлгі – өсиет қалдырған» көшпелі халықтардың ұғымында адамның кеудесі, ақпарат жиылатын құбылыс ретінде көрсетіледі [2]. Түркінің орта ғасыр ғалымы Махмуд Қашқари «Диуани-лұғат-түрік» еңбегін жазуда шежірелерді қолданғандығын айтады [3]. Яғни шежіре сөзі «сежіле» сөзінен бастау алады. Шежіре көшпелілердің генеалогиялық, мәдени, әлеуметтік шынайы орнын анықтап берумен қатар, ру, тайпасының қалыптасуы, елді мекендері, ата қонысы, тұлға, көсемдері, туысқандық байланыстары, бастан кешкен оқиғалары, соғыс, ерлік, батырлығы туралы баяндайд. Көшпелі қоғамда орын алған барлық әлеуметтік, саяси, мәдени, рухани, құбылыстарға қатысты өткен оқиғалар тарихи сана, руаралық қатынастар тұрғысынан түсіндіріледі.

Шежіренің тарихнамалық деректерін деректану объектілері тұрғысынан зерттеу мәселені мифологиялық аспектіде қарастыруды көздейді. Шежіренің ауызша дала дәстүрі ретінде түркілердің мифологиялық жүйесімен тікелей байланысы бар. Сонымен қатар, ежелгі және орта ғасырлардағы білім жүйесі белгілі бір дәрежеде синкретизммен сипатталады. Сондықтан көшпелі түркілердің далалық танымындағы мифтік және тарихи сюжеттердің күрделі тоғысуы байқалатын сәттерді анықтау қажет. Бұл тек ауызша білімнің, дүниетанымның бір-бірінен ажырамастығынан ба, әлде ауызша тарихи дәстүрдегі миф тарихты көрсетудің, оны түсіндірудің өзіндік бір құралы, әдісі болды ма, соны түсіну керек. Біз бұл туралы жалпы түрде айтатын боламыз. Бірақ алдағы уақытта бұл мәселеге толығырақ тоқталу қажет болады.

Ауызша дәстүрдегі мифтердің сюжеттері мазмұнына, формасына, идеясына қарай тарихи дәуірлерді байланыстырады, оқиғалардың уақытын, сипатын, бірізділігін көрсетеді. Ежелгі түркі (соның ішінде ғұндар), мұсылман, Алтын Орда дәуіріндегі мифтер мен кейінгі оқиғалар туралы айтуға болады. Шежіре қазақтарға Алаша хан, Уыз хан, Қорқыт, Шыңғыс хан, Жошы хан, Ақсақ Темір (Ақсақ Темір - Темірлан), Өз Жәнібек, Асан қайғы, Едіге би, Тоқтамыс, Ақ сынды тарихи тұлғалар туралы мифтер кешенін ұсынады[4]. Назар, Ұзын оқты Одан сұлтан, Тәуке хан, Еңсегей бойлы ер Есім, Қасым хан, Абылай хан, Көкжал Барак, Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр, Жалаңтөс батыр, Жидебай батыр, Дос батыр, Қазыбек би, Төле би, Олжабай батыр. , т.б.

Қазақтардың шежірелеріндегі ең көне мифтік сюжеттер аты аңызға айналған Алаш хан, Оғыз хан немесе Уыз хан және т.б. тұлғаға байланысты мифологиялық – тарихи үзінділер болып табылады. Мифтердің қателесуі туралы айту керек, яғни. шатастыру, басқа уақыт пен кеңістіктегі басқа тарихи тұлғаның оқиғасының мазмұнын енгізе отырып, жаңаша қайталау формалары да кездеседі.

«20 ғасырда қазақ тарихшылары Алаш аңызын түсіндіруге тырысты және талпынуда, бірақ олардың ешқайсысы аңыздың мифологиялық жағына мән бермегендіктен... бұл аңыздар көне мифтің жасырын түрі. Олар екі бөлек көздің қосылуы нәтижесінде қалыптасқан», - деп атап көрсетеді С.Қондыбай [5]. Біздің болжамымызша, бұл тұлғалардың есімдері көп дәрежеде сенімді, шынайы, Алаша хан мен Уыз хан ежелгі дәуірде ғұндардың (түркілер мен моңғолдардың) нағыз, тарихи ата-бабалары атақты тұлғалар болған. Мұсылмандық діни мифтер, белгілі болғандай, Адам (м.е.), Нұх (м.с.е.) пайғамбарларды бүкіл адамзаттың арғы тегі деп санайды, қазақ шежіресінде қазақтар мен түркімендердің арғы атасы ретінде Гәккаш немесе Аннас Сахаба есімі бар. Бұл араб түбірі бар шежіре.

Қазақтың шежіре аңыздарында араб ата-бабаларының есімдерінің жалған екендігіне күмәнді А.Құнанбаев, М.-Ж. Купеев және т.б. Демек, Абай былай деп жазады: «Қазақтардың өз

ата-бабаларының арабтардан шыққанын алға тартуы олардың өз шежіресін Исраилге (ілім бойынша Мұса қауымы) байланыстыруға ұмтылуынан туындаған сияқты. Бұл, әрине, олардың (Алдыңғы Азия) тарихтың таралуының нәтижесі. Ислам догмасы даладағы ата-баба культін ұмыту үшін қазақты дін бауырлары ретінде өзіне жақындатуға тырысты. Екінші жағынан, қазақтардың бұл идеялары олардың надандықтарының жемісі».

Ш.Уәлиханов «Қырғыз шежіресінде» қазақтардың этногенезін түсіндіретін мұсылман мифтерінің сюжеттеріне назар аударған. Гақаштың мифтік тұлғасы туралы Ш.Уәлиханов былай деп жазды: «Міне, Орта Азия мұсылмандарының діни ықпалымен болған тағы бір аңыз. Орта Орданың арғы атасы Мұхаммед пайғамбардың сахабасы (жолдасы) болды, ол Жәбірейіл періштенің уахиіне сәйкес, бұл бұзылатын дүниенің жақын арада кететінін біліп, достары мен жолдастарын шақырып, оларға хабар береді. егер біреуді ренжіткен болса, кешірім сұрайды. Барлығы жылап: «Сен Алланың досысың, ренжіте аласың ба? Тек Өксе (Гәккаш) атты бір сахаба пайғамбардың бір қаланы қоршау кезінде оның арқасынан жазықсыз соққыға жыққанын айтады. Мұхаммед шынында да қателігін есіне алып, жазаға арқасын берді. Әбубекр, Омар, Осман, Әли (пайғамбардың серіктері) және басқа да асылдар Оксусты ойланбаған ниетінен бас тартуға тырысты. Өксе ешкімді тыңдағысы келмей, жалпы халықтың қарғысымен Алланың сүйіктісінің қасиетті арқасына қамшымен жақындап, мәйітті әшкерелеуді өтінді. Пайғамбар сырт киімін шешіп алды. Оксаға бұл керек болды: ол «таңдалғанның» артында өлімге қол жетпейтін құдайдың мөрі бар екенін білді, тозақ оты. Өксе күткен соққының орнына тек басын иіп, сүйіп, кетіп қалды. Бірақ оның пайғамбарды ренжіткені үшін және көпшіліктің лағынетіне сәйкес, Хақ Тағала оны және оның ұрпақтарын қаңғыбастыққа, жарылқауға, бірақ сонымен бірге қанағат пен берекеге ұшыратты. Одан (Гәккаша) ата (Үйсін) және бүкіл халық шығады» [6].

Бұл арада тарихи өткен дәуірде үйсіндердің құрамына тоғызғұз (тоғыз оғыз) руы бірлестігі кірді. «Усун» сөзінің мағынасына назар аударсақ, моңғол тілдеріндегі «тоғыз» санын білдірсе, «сегіз» мағынасы «найман» сөзі арқылы берілетінін байқаймыз. «Сегізөгіз» этникалық белгісі тарихта шынымен де болған. «Табын» «бес» деген мағынаны білдіреді, қазақ арасында ру, ру атауы ретінде де бар.

Демек, діни идеологияның әсерінен пайда болған бұл шежірелік миф қазақтардың араб тектілігін «түсіндіреді». Қазақтардың араб «тамырлары» туралы шежірелік әңгімелерді уағызшылар немесе қожалар мен сейіттер табы жасаған деп болжауға болады.

Дала халықтарының тарихын діни тұрғыдан түсіндіруге келсек, түркі – моңғол халықтарының шежіресі мен тарихының мұсылмандық нұсқасын таратудың қатарында өздерін Мұхаммед пайғамбардың ұрпақтары деп санайтын қожалар мен сейіттердің қызметі де бар. Ислам дінін таратқан және сонымен бірге түркілердің араб шежіресімен шежірелерін байланыстыруға үлес қосқан.

Қалай десек те, қазақтың шежіресіне Гақаш, Әнас сахаба, Аққожа, Қарақожа, Дарақожа, Ысмайылқожа, Момынқожа, т.б мифтік атаулар енді. Сөйтіп, қазақтың шежіресінде діни түсіндіру элементтерін кездестіреміз. Ал қазақ арасында адам есімдерінің исламдануы 19 ғасырда жалпы далада ислам дінінің күшеюіне байланысты Ахмет, Жүсіп, Мүсілім, Мұслима есімдері көбейе түскені анық.

«Құпия шежіре» өз бойына өткен замандағы әфсананың бірсыпыра көріністерін қабылдаған. Бұл әсіресе, Шыңғыс ханның ата-тектік шежіресін тарату әңгімесінде кездеседі. Шежіре мазмұнындағы мифтік белгілер, мотивтер белгілі бір эпикалық сюжеттер түрінде жасырын немесе жабық, кодификацияланған түрінде берілгендіктен негізгі ақпаратты тәпсірлеудің алуан түрлі әдістерін қажет етеді. Егер ежелгі грек мифологиясын зерттеу жолында аллегоризмдік (мифтік әңгімеден астарлы мән-мағыналарды, жұмбақты шешетін, астар ойды іздейтін) және эвгермеризмдік (мифтер ілкі патшалардың істері мен әрекеттері жөніндегі

естеліктердің өзгерген нұсқасы) деген екі әдіс қалыптасқан болса бұл әдістер де белгілі дәрежеде «Құпия шежіредегі» мифтік әңгімелерді талдауға қолданылады. [7].

Олай болса, шежіредегі тұлғаның қасиеттілігі мен киелі тарих ұрпағы конфессиялық тарихты тудыратын ғажайыптар мен сиқырлы ата-бабалардың тарихи культін тудырады. В.П. Юдин, «Шыңғысшылдықтың (Чингизизм) конфессиялық тарихын зерттеу, оның шығу тегі, дамуы, өлімі дереккөздерде жақсы көрсетілген, бұл құбылысты нақтылап қана қоймайды, сонымен қатар ұқсас дала мен дала еместерді түсінуге көмектеседі, мысалы. Грек-рим, мифтік циклденген жүйелер, Шыңғысшылдықтан бері – бұл шынайы және аңыздықтың типтік циклизациясы. Шыңғысшылдық идеология, дүниетаным, философия, әлеуметтік жүйе мен әлеуметтік институттардың санкциясы, саяси-құқықтық жүйе, мәдени ілім, тәрбиенің негізі, отбасы мен қоғамдағы мінез-құлықты реттеу құралы болды [8].

Шыңғыс идеологиясының өзі сол феноменнің қазіргі дәуірінде шындық болып қана қоймай, ең бастысы, бұл идеология далалық тарихи дәстүрде сақталып, өз жалғасын тауып, пәрменді болып қалғанын ерекше атап өту қажет. ол өзінің аяқталған проекциясын мифтік сюжетте ала отырып, тарихи аңызда таралады. Біз қарастырған мысалда оның бүкіл мағынасы синтагматикада жатыр: жақсы, дана билеуші идеясы. Саяси билікті аңсаған мифтік Боркілтай дана емес, оның билігі тұсында ұрлық, зорлық, өтірік өркендеп, мемлекеттің өзін құлдыратуға әкелді.

М.Ж. Көпеев «Ата-бабалары ешкімге беймәлім атақтылардың есімдері» деген тақырыптағы жазбасында: «Бірінші – Адам. Ата-анасын ешкім білмейді, ал кім біледі? Құмнан жаратылған алғашқы адам. Екіншісі – ата-анасының атын ешкім білмейтін Иса Хазірет пайғамбар. Ал сен қайдан білесің? Жаратушы өз өнерін көрсету үшін он үш жасар қызды ата-анасыз ұл тудырды. Үшіншісі – әкесінің аты белгісіз Қызыр пайғамбар. Төртінші – Ескендір Зұлқарнайын. Бесінші – Шыңғыс хан. Шыңғыс, «хандардың ханы» мағынасында. Жаратушының қалауымен, шеберлігімен нұрдың сәулесінен шыққанына көзі жеткен халық оны хан деп жариялады, ұрпақтарын асқақтатты.

Әлемді жаулап алушы – Бату. Қаншама елді құлдыққа айналдырған, бірақ текті қарапайым Әмір Темір ешқашан хан болған емес. Оны жақсы көргендер « Әмір темір гураған» деп атаса, сүймегендер оны менсінбей: «Темірлаң» деп атаған. Қалай болғанда да, ол жаман адам емес еді. Оның есімі де, жасаған жақсылығы да ел аузында сақталған. Алтыншысы – Алаша хан. Ата-анасының атын ешкім білмейді. Жетіншісі – Асан Қайғы. Сегізінші – Жиренше шешен, әкесінің атын ешкім білмейді. Тоғызыншы – ата-анасы белгісіз Абылай хан. Оның құлпытасында «Абылай бин Сүюнуш хан» (Абылай – Сүйінуш ханның ұлы) деп жазылған. Сүйініштің қай жерде, қашан хан болғанын ешкім білмейді. Ал, тарихта есімдері халық арасында дәріптелетін, бірақ әкелерінің аты-жөні беймәлім болған мұндай тұлғалар аз емес. Сұрасаңыз, надандықтарын мойындағысы келмей, барлығына әке тауып береді [9].

Ауызша дәстүрдегі тұлғаның мифологияға айналуы тек Шыңғысхан немесе Оғызхан мысалдарында ғана емес, сонымен бірге дала тарихында біршама елеулі із қалдырған көптеген көрнекті тұлғаларда да байқалады. Оғыздардың сонау далада болғаны туралы жоғары сенімділікпен айтуға болады». Миф, А.Лосевтің сөзімен айтқанда, догма емес, тарих. Мифтің өзіндік спецификалық бөлінуі мен диалектикалық қайшылықтары бар. Мифтің жасалуы арқылы тарихи тұлғаның субстанциялық бекітуі жүзеге асады, сол күйінде бейне мәңгілікте бекітіледі [10].

Қорытындылай келсек, қазақ ұлтына қатысы бар, көпшілікке мәлім ерте шежірелер – мифологиялық кешен, тұлғалық тарих. Шежіре – мифтің бір бөлігі, өйткені шежіре тұлғаланған мазмұндағы тарихи баяндау ретінде берілген. Шежіренің тұлғалар тарихы бар. Ауызша дәстүрде адамды киелі тұтып, оның өмірі мен шығармашылығы туралы қасиетті тарих жасалған. Ауызша дәстүрдегі баяндаудың барлық бояуы, мәні мен семантикасы сакрализацияда

жатыр. Миф сөзбен беріледі, яғни. ауызша, берілген жеке тарих. Шежіреде қазіргі барлық әдеби жанрлардың бастауы болды, бірақ абсолютті фантастикаға емес, шын мәнінде болған алыстағы нақты оқиғаға негізделген. Шежірені танып-білуді олардағы мифтер мен мифологиялық элементтерді зерттемей елестету мүмкін емес екені анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Алпысбесулы М. проблеме изучения казахского шежире. – В кн.: Проблемы истории и этнологии Казахстана. – Караганда: Болашақ – Баспа, 1998. – 168с.
2. Көпеев М.Ж. Қазақ шежіресі. – Алматы: Атамұра 1994. – 160 б.
3. Қашқари М. Түрік сөздігі: 3 т. – Алматы: Хант, 1997. – Т.1. – 591 б
4. Халид Қ. Таурих хамса (Бес тарих). – А., 1992. – 304 б.
5. Кондыбай С. Казахская мифология. Краткий словарь, стр.51.
6. Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. – А-А., 1961, – Т.1, стр.106.
7. Шамахай С. «Құпия шежіре»: мәдени-философиялық талдау. PhD дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Астана, 2020.- 50 б.
8. Утемиш хаджи. Чингиз-наме. / Факсимеле, перевод, транскрипция, примечание, исследование В.П. Юдина. Комментарии и указатели М.Х. Абусейтовой. – А., 1992.
9. Көпеев М.Ж. Атасының аты білінбей өзі аты шыққан ерлер / дайынд. Н. Жүсіпов // Ақ Орда, 1993.№ 2 . (71-72).
10. Лосев А.Ф.Диалектика мифа. Дополнение к "Диалектике мифа": новое академическое издание, исправленное и дополненное / сост., подгот. текста, вступ. ст. А. А. Тахо-Годи, В. П. Троицкого, коммент. В. П. Троицкого.-М.: ЯСК, 2021. - 695 с.

ОӘК 391.2

ХИДЖАБ -ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ КИІМІ МЕ?

Успанова Перизат

ryskulovaperizat23@gmail.com

«Мәдениеттану» ББ 2 курс магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Ермагамбетова Қ.С.

Қазақ халқының ұлттық киімдерінің түрі де, үлгісі де еш халықтан кем болған жоқ. «Ең әдемі киім – ұлтыңның киімі деген», ата–бабамыз. Ұлттық киімдер қатарына шапан, тымақ, сәукеле, бөрік, жақы, ішік, тон, күпі, қамзол т.б түрлерін жатқыза аламыз. Дегенмен қазіргі таңда ұлттық киімдер қатарына хиджабты жатқызып жатқаны аян. Хиджаб сөзі араб тілінен аударғанда бүркену, орану дегенді білдіреді. Ислам дінінде хиджаб әйел адамдардың киетін киімі, яғни бөтен адамдардан денені жасыру үшін киетін киім. Қазіргі қоғамда осыған байланысты пікір-таластар туындап жатыр.

Қоғам мен діни институттар, сондай-ақ зайырлы мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қатынастарды реттеу көптеген елдерде алғашқы орынға шығу үстінде. Мұсылман емес елдердегі мұсылман диаспорасы туралы сөз болғанда, атышулы егіз мұнаралар құлаған жердің маңында Манхэттендегі мешіт құрылысы және Франциядағы оқу орындарында хиджаб киюге тыйым салу туралы кеңінен резонанс тудырған пікірталастарды еске түсіруге болады. және Ресейдегі мұсылман қауымымен қарым-қатынастың кезеңді түрде шиеленісуі, сондай-ақ басқа да көптеген әйгілі оқиғалар. Жоғарыда аталған жағдайлардың барлығында мұсылман емес көпшілік өз елдеріндегі тез өсіп келе жатқан мұсылман санын реттеуге ұмтылды. Кеңес өкіметі